

KRYSTYNA PIENIAŻEK-MARKOVIĆ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

W optyce gatunków. Historia literatury chorwackiej XIX wieku
Vinko Brešić, *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa, Zagreb 2015, ss. 432

Literatura chorwacka XIX wieku Vinka Brešicia¹ jest zajmującą, cenną i pionierską, skierowaną w pierwszym rzędzie do studentów filologii (informacja z okładki), historycznoliteracką pracą badacza i wykładowcy, który niewątpliwie kierował się potrzebami akademickiej dydaktyki, dostrzegając konieczność wprowadzenia na rynek nowego podręcznika. Jednak ważniejsza motywacja stojąca u źródeł powstania kolejnej syntezy wynikała zapewne z pragnienia – prawdopodobnie towarzyszącego wielu historykom literatury – prezentacji własnego postrzegania XIX stulecia i osobistego sposobu czytania chorwackiej literatury, za którym stoją lata doświadczeń badawczych, dydaktycznych i wiele przestudiowanych historycznoliterackich monografii. Nowa propozycja naukowa, jak to zwykle bywa, przełamuje niektóre tradycje historiografii literackiej, inne kontynuuje. Rezygnuje z najczęściej spotykanego sposobu przedstawiania dziejów literatury chorwackiej podporządkowanego podziałowi na epoki literackie (Slavko Ježić 1943, drugie wyd. 1993; Mihovil Kombol 1945; Ivo Frangeš 1987, Miroslav Šicel 2004–2009), ale podtrzymuje ujęcia traktujące stulecie jako fundamentalną jednostkę periodyzacyjną (Dubravko Jelčić 1997, wyd. drugie poszerzone 2004) czy też perspektywy uwzględniające zarówno cezury pomiędzy okresami literackimi, jak i stuleciami (Antun Barac 1964). W ramach wymienionych systematyzacji – niezależnie od tego, czy wstępną podstawą podziału było stulecie czy epoka historycznoliteracka (formacja stylistyczna – zgodnie z terminologią Flakera, 1976) – autorzy po ustaleniach periodyzacyjnych, terminologicznych i ogólnej charakterystyce okresu przystępowali do kreślenia portretów poszczególnych twórców. Schemat ten nie jest oczywiście możliwy do zastosowania w opracowaniach literatury średniowiecznej. Staje się natomiast dominujący w chorwackich historiach literatur od prób syntez renesansu, choć w odniesieniu do literatury starszej wyodrębniane są jeszcze kręgi literackie związane

¹ Brešić jest autorem następujących monografii: *Dobriša Cesarić* 1984, *Časopisi Milana Marjanovića* 1990, *Dragi naš Šenoa* 1992, *Autobiographies by Croatian Writers* 1993, *Novija hrvatska književnost* 1994, *Hrvatski putopisi* 1996 i 1997, *Autobiografije hrvatskih pisaca* 1997, *Knjiga o Virovitici* 1999 i 2001, *Teme novije hrvatske književnosti* 2001, *Pjesnici hrvatske moderne* 2003, *Slavonska književnost i novi regionalizam* 2004, *Čitanje časopisa* 2005, *Hrvatski književni časopisi 19. stoljeća – studija & bibliografija*, 1–5, 2006–2007, *Kritike* 2008, *Praksa i teorija književnih časopisa* 2014.

z przestrzenią działalności twórców (nazewniczo nawiązujące do miast bądź regionów: *splitski i šibenski krug, dubrovački krug, hvarski krug, zadarski krug, pisci iz sjeverne Hrvatske* itp., Franičević 1974: 7–175); pisarz i jego dzieło funkcjonują zatem jako reprezentanci epoki i określonego kręgu kulturowego. Od przejrzystego podziału na epoki czy stulecia, odzwierciedlającego się w strukturze pracy, w mniej klasycznej, czterotomowej historii literatury odstępuje Slobodan Prosperov Novak (2004).

W chorwackiej historiografii literackiej przeważały zatem dwa ujęcia. Jedno dzielące dzieje literatury według stuleci, drugie wyróżniające epokę literacką/formację stylistyczną jako jednostkę periodyzacyjną. Należy jednak dodać, że nawet jeżeli dla badacza wyjściową cezurę stanowiło stulecie, to i tak w jego ramach w sposób nieunikniony epoki literackie stawały się dominującą całością estetyczno-światopoglądową (por. Jelčić). Pomijając jednotomowe historie obejmujące całość literatury chorwackiej (Ježić, Kombol, Frangeš, Jelčić), trzeba zauważyć, że *Povijest hrvatske književnosti 19. stoljeća* Vinka Brešicia jest trzecią współczesną propozycją odrębnego oglądu wieku XIX, z tym że obie poprzednie są częścią większych projektów historiograficznych. Jednotomowe dzieło Milorada Živančevića i Ivo Frangeša (1975) to czwarty tom opracowanej przez wielu autorów historii literatury chorwackiej, zaś trzytomowe opracowanie XIX wieku Miroslava Šicla (2004–2005) jest częścią jego pięciotomowego dzieła obejmującego literaturę lat 1750–1941. Živančević i Frangeš w tomie podzielonym na dwie zasadnicze części – *Ilirizam* i *Realizam* – dokonują prezentacji zgodnie z podziałem na epoki literackie, zasadniczą uwagę koncentrują na pisarzach i dziełach (część *Pisci i djela*). Miroslav Šicel natomiast jako kategorię porządkującą obraz epoki, którą posłuży się także Brešić, zastosował rodzaj literacki (poezja, proza, dramat, krytyka literacka)². Pisarz i jego dzieło stają się reprezentatywnymi przedstawicielami poszczególnych rodzajów literackich w ramach danego okresu czy nurtu.

Periodyzacja literatury podporządkowana podziałowi na epoki jest dla Brešicia przykładem podejścia krytycznego (*kritički pristup*), natomiast próby objęcia obserwacją większych całości określa jako właściwe dla dydaktyki uniwersyteckiej (*studijski pristup*, s. 353). W przypadku literatury chorwackiej drugi typ badań dotyczy trzech obszernych całości historycznoliterackich: średniowiecze (XI–XIV w.), literatura starsza (XV–XIX) i nowsza (XIX–XXI). Vinko Brešić wybiera „trzecią drogę”, kategorią porządkującą literaturę XIX wieku są dla niego – jak u Šicla – rodzaje (w kolejności poświęconych im w monografii rozdziały: liryka; dramat; proza) i gatunki literackie (jako podrozdziały w ramach rozdziału *Proza*: nowela, powieść, podróż, biografia, autobiografia, pamiętnik, esej, felieton) oraz formy i instytucje okołoliterackie (rozdziały: krytyka; polemika; historiografia; media; instytucje; pisarze europejscy i tłumacze; rynek wydawniczy, księgarski i czytelnicy). W odróżnieniu od Šicla, rezygnuje w swojej historycznoliterackiej syntezie z – odzwierciedlającego się w strukturze pracy (oczywiście nie w samym przeglądzie) – podziału na epoki oraz z odrębnych podrozdziałów poświęconych wybranym twórcom. Rezygnacja z podziału struktury pracy na epoki literackie i podporządkowanie jej wyłącznie kryterium rodzajowo-gatunkowemu czyni propozycję Brešicia pionierską w chorwackiej historiografii. Wybór gatunku (*žanr*) literackiego jako ramy konceptualizacyjnej i ka-

² Opracowania Šicla i Brešicia łączy ponadto m.in. perspektywa socjologiczna badań literatury, eksponowanie roli czasopism jako motoru jej rozwoju, traktowanie wieku XVIII jako „wstępu” do nowszej literatury chorwackiej.

tegorii porządkującej dzieje literatury autor krótko uzasadnia w przedmowie, osadzając swoją koncepcję w refleksji Michaiła Bachtina: „U žanr ulaze ne samo stvarno vrijeme i stvarni prostor, pisac i njegovo djelo, tema i njezina realizacija, nego i njihov smisao. Zato je ovladavanje ovim ili onim vidom epohe – po riječima M. Bahtina – «neraskidivo povezano s načinima predstavljanja u toj epohi, tj. s osnovnim mogućnostima žanrovske konstrukcije»” (s. 10). Gatunek literacki narzuca się jako kryterium klasyfikacji literatury od samych jej początków, anonimowi średniowieczni autorzy – przypomina Brešić – rozwinęły przecież bogatą reprezentację: pieśni, epigrafy, anegdota, statuty, reguły, konstytucje, matrykuły, legendy, apokryfy, wizje, dialogi (chorw. *prenja*), mirakle. Starsza literatura chorwacka ten system gatunkowy wzbogaca o tragedie, komedie, farsy, dramaty pastoralne, eklogi, epigramaty, elegie, ballady, poematy, sonety, epistoły, pieśni epickie i eposy. Poszerza także dotychczasowy śródziemnomorski obszar twórczej aktywności i obszar czerpania inspiracji o krąg kultury środkowoeuropejskiej i aktywność rejonów północnochorwackich. Nowsza literatura przynosi nowe gatunki: nowele, powieści, krytykę literacką, eseje, felietony, prozę poetycką, gatunki radiowe i telewizyjne, blogi (tabela s. 49).

Opracowanie Vinka Brešicia może przywołać na myśl *Słownik literatury polskiej XIX wieku* (1994). Stanowi on kontynuację projektu rozpoczętego przez *Słownik literatury polskiej oświecenia*, a równocześnie projekt ten modyfikuje, podejmując opis dwóch epok – romantyzmu i pozytywizmu. Redaktorzy *Słownika literatury polskiej XIX wieku* we wstępie wyjaśniają genezę swej decyzji, która – wszystko na to wskazuje – stała także u źródeł wyboru chorwackiego historyka literatury, a była to intencja „potraktowania wieku XIX jako pewnej całości kulturowej. Wiek ten w miarę upływu czasu ukazuje się nam coraz wyraźniej jako formacja o cechach jedności i ciągłości. W jej obrębie – to oczywiste – nie mogą ulec zatarciu różnice wewnętrzne, konflikty, napięcia i polemiki między romantyzmem a pozytywizmem, jednakże tradycyjne ich eksponowanie kosztem dostrzegania swego rodzaju całości XIX-wiecznej nazbyt upraszczało wizję procesu historycznoliterackiego” (1994: 5). Praca Brešicia realizuje gatunkowe wyznaczniki historii literatury, nie proponuje haseł prezentujących prądy, kierunki literackie, typy, nurty, motywy itd. Nigdzie nie pojawiają się próby definiowania wielu istotnych pojęć, jak choćby tworzących obraz moderny, impresjonizmu, dekadentyzmu czy symbolizmu, choć ze względu na podręcznikowy charakter monografii byłby to zapewne zabieg uzasadniony. W konsekwencji przyjętej stratyfikacji trudno znaleźć także zwarte charakterystyki okresów literackich. Jak każda koncepcja podziału treści, również *žanrovska* ma swoje wady, ale i zalety – pozwala na bardziej wyczerpujący obraz poszczególnych gatunków, z jego przedstawicielami, procesami rozwoju, charakterystyczną strukturą. Rozdziały penetrujące dzieje gatunku przybierają jednak charakter rozbudowanych haseł słownikowych. Tym, co różni ujęcie chorwackiego autora od polskiej propozycji leksykograficznej jest także odmienne wyznaczanie ram chronologicznych – jakkolwiek nielogicznie może brzmieć ostatnia myśl (bo czy można wyznaczać ramy czasowe dla stulecia?). Redaktorzy *Słownika* zawężili XIX wiek do romantyzmu i pozytywizmu, nie wprowadzili haseł dotyczących Młodej Polski i modernizmu, natomiast Brešić (podobnie jak Šicel) włącza literaturę przełomu wieków do swojej wizji wieku XIX i nie ogranicza się do omówienia modernistycznych zjawisk zamykających się wraz z 1899 rokiem. Tym samym przesuwając historycznoliteracką granicę XIX stulecia o dziesięciolecie – jak deklaruje w przedmowie (s. 10), w istocie jednak sięga do 1914 roku, czyli daty uznawanej za zamykającą modernizm chorwacki i przełomowej an-

tologii *Hrvatska mlada lirika* (1914). Na trudności z cezurą pomiędzy XIX i XX wiekiem wskazuje także Dubravko Jelčić (2004), który pomiędzy rozdziałami poświęconymi wiekom XIX i XX wprowadza rozdział *Wiek XIX–XX*.

Prezentację historii literatury XIX wieku Vinko Brešić poprzedza dwoma szkicami „wstępnymi”, które mają dać odpowiedź na zasadnicze pytania: czym w ogóle jest chorwacka literatura (pierwszy: *Što je to hrvatska književnost?*) oraz czym jest nowsza literatura chorwacka (drugi: *Što je to novija hrvatska književnost?*). Sformułowane w tytule pierwszego szkicu pytanie jest zasadne choćby dlatego, że sam język chorwacki był rozmaicie nazywany, ale zwłaszcza z tego względu, że literatura powstawała nie tylko w trzech alfabetach (łaciński, cyrylicki, głągolicki) i w trzech chorwackich językach literackich (czakawski, kajkawski, sztokawski), łacinie czy staroocerkiewnosłowiańskim, lecz także po włosku, niemiecku i węgiersku. Autor podkreśla przy tym bardzo ważne kwestie, takie jak nieoczywistość koncepcji mających swe źródło w odrodzeniu narodowym i romantyzmie, utożsamiających pojęcie nacji i literatury narodowej z językiem, a także skomplikowane relacje między odrodzeniem i literaturą czy ruchem iliryjским i romantyzmem, między literaturą ustną, ludową i artystyczną oraz inne niejasności i nieporozumienia, które – jego zdaniem – mają swe źródło w strukturze społeczeństwa chorwackiego z okresu odrodzenia narodowego i jego kulturowej performatywności przebiegającej zgodnie z wytycznymi, nadal odgrywającymi ważną rolę w odbiorze narodowej literatury (s. 13). Uprawiany przez Brešicia rodzaj zwięzłej syntezy nie pozwala, niestety, na dogłębne i wnikliwe rozstrzyganie wielu złożonych zagadnień, choć apetyt czytelnika na ich poznanie rośnie wraz z wywodem.

Prezentując strukturę literatury chorwackiej, autor eksponuje rolę osiemnastego stulecia jako szczególnego „miejsca zmaconego” pomiędzy literaturą starszą i nowszą³, które ciągle nie znajduje należytej badawczej uwagi, a poprzez rewolucję przemysłową i francuską przygotowało teren dla nowszej literatury chorwackiej i – szerzej – nowoczesnej kultury. Nowa sytuacja historyczna, będąca m.in. rezultatem wspomnianych przewrotów, wiodła ku narodowemu przebudzeniu politycznemu lub (jak w Chorwacji) kulturalnemu. Przeważająca część pierwszego szkicu dotyczącego pytania, czym jest literatura chorwacka, poświęcona została społeczno-kulturalnej specyfice wieku XVIII, pisarzom, dziełom, powstającym drukarniom, teatrom, leksykografii tego stulecia. Istotne znaczenie dla rozważań Brešicia i jego wizji dziejów literatury narodowej ma świadomość, że kształt literatury był nierozzerwalnie związany z zaprogramowaną koncepcją narodu, że zarówno nowsza literatura, jak i chorwacki naród to konstrukcje, których narodziny sięgają początków XIX wieku (w pierwszej kolejności chodziło o kreację nacji kulturowej, potem politycznej, a w efekcie o powstanie suwerennego państwa, s. 19)⁴.

Drugi szkic wprowadzający nie tylko odpowiada na sformułowane w tytule pytanie, czym jest nowsza literatura chorwacka, ale też (zwłaszcza!) koncentruje się na charaktery-

³ Vladimir Lončarević (2016) proponuje przesunięcie cezury pomiędzy literaturą starszą i nowszą na koniec XIX wieku, czyli początek modernizmu: „Pa ako već hrvatska književna povjesnica treba da odista prihvati ikakvu djeljivu hrvatske književnosti na «stariju» i «noviju», onda ju je opravdano načiniti ne u vrijeme ilirizma, već u vrijeme prijelaza realizma u modernu, koja ne znači samo novu «stilsku formaciju», kako je književne epohe opojmiovio Aleksandar Flaker, već i novu «idejno-duhovnu formaciju»”.

⁴ Na temat konstruowania narodu w odrodzeniu narodowym zob. Čoha 2007 i Protrka 2008.

stycie ruchu iliryskiego z uwzględnieniem wcześniejszych oznak budzenia się narodowej świadomości. Mówi o najbardziej znanych działaczach iliryskich (Ljudevit Gaj, Pavao Štoos, Ivan Derkos, Janko Drašković) i tych nieco mniej popularnych, propagujących idee iliryskie poza zagrzebskim centrum ruchu (Mihovil Pavlinović w Dalmacji, Juraj Dobriła w Istrii, Grgo Martić i Ivan Frano Jukić w Bośni, Ivan Antunović i Ambrozije Starčević wśród buniewskich Chorwatów), o ukazujących się pismach, najważniejszych symbolach tego czasu, dominującym nazewnictwie, wyborze dialektu i tradycji, do której się odwoływano, okolicznościach polityczno-administracyjnych. Należy jednak zaznaczyć, że zagadnienia są bardziej sygnalizowane niż szczegółowo analizowane. W drugiej części tego szkicu w zwięzły sposób Brešić odpowiada na pytania, jaka była konstytuująca się właśnie literatura, która „samą siebie” nazywała nową, jaki był jej stosunek do literatury wcześniejszej i do powszechnej. Tutaj pojawia się także jednoznaczne sytuowanie literatury iliryskiej w ramach romantyzmu, ale i eksponowanie jej specyfiki (na pierwszym miejscu funkcje oświeceniowe i budzielsko-odrodzeniowe, a nie kryteria estetyczne).

Wspólnym tytułem, pokrywającym się z tytułem monografii *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, zostały objęte rozdziały stanowiące zasadniczą część pracy oraz podporządkowane kryterium rodzajowemu i gatunkowemu. Opracowano je według jednakowego schematu zawierającego informacje na temat korzeni i tradycji danego rodzaju lub gatunku na gruncie europejskim i chorwackim, czynników wpływających na jego kształt, wzorów obcych, towarzyszącej tekstom literackim refleksji teoretycznej i historycznoliterackiej, zespołu wyróżników gatunkowych, a na koniec omawiane są przemiany rodzaju lub gatunku w XIX wieku. Rozbudowanie części historyczno-genologicznej powoduje, że niektóre rozdziały i podrozdziały wiekowi XIX poświęcają tylko część uwagi, choć zwykle okazuje się, że pełny rozkwit danego gatunku rozpoczyna się wraz z odrodzeniem narodowym. Już pierwszy z rozdziałów omawiających rodzaje literackie, poświęcony liryce, dowodzi, że wypreparowanie informacji w dziele pretendującym do zbudowania syntetycznego i całościowego obrazu stulecia poprzez zestawienie jego cząstkowych, gatunkowych odsłon jest niełatwe. Konieczny staje się powrót do kontekstu polityczno-socjologiczno-kulturalnego, ale także odwołanie się do innych rodzajów i gatunków. Najbardziej jednak zaskakuje różnorodność form prezentacji rodzaju w ramach jednego rozdziału – liryka romantyzmu, absolutyzmu, okresu Šenoi i realizmu ukazana jest poprzez zwięzłe (niedługi akapit, czasem dwa) portrety twórców, podczas gdy lirykę modernizmu poznajemy poprzez wyróżnienie jej dominujących obszarów tematycznych (przeszłość, pejzaż, miłość i erotyka, ojczyzna, poeta).

W rozdziale o dramacie ważne miejsce zajmuje specyfika dramatu odrodzeniowego, jego funkcji społecznej i patriotycznej, z czym związana jest szczególnie rola tragedii historycznej. Nakreślone są także zmieniające się strefy inspiracji zewnętrznych i zmagania z przełamaniem dominacji niemiecko-austriackiej w dziewiętnastowiecznym chorwackim teatrze. W podsumowaniu tej części autor mówi o wyróżniających się w XIX wieku modelach dramatu: tragedia historyczno-romantyczna, komedia salonowa, przedstawienie ludowe (chorw. *pučki igrokaz*), modernistyczny dramat werystyczny-naturalistyczny i artystyczny, a na początku XX wieku sztuki przynoszące antyestetyczne przewartościowanie tradycji (s. 102).

Bašćanska ploča, najstarszy zabytek chorwackiego piśmiennictwa, jest uznany przez Brešicia za początek chorwackiej twórczości prozatorskiej. Mówiąc o gatunkach chorwac-

kiej prozy, autor często podkreśla związek ich pojawienia się, rozkwitu i popularności z rozwojem druku, czasopiśmiennictwa w języku narodowym i mieszczańskiej publiczności. Rosnące zapotrzebowanie czytelników na opowieść/narrację/historię prowadziło do przerabiania, adaptowania, ponownego opowiadania (*prepričavanja*) już istniejących przypowieści ludowych czy artystycznych (zdarzyło się nawet – pisze Brešić – że na nowo opowiedziano *Osmana* Ivana Gundulicia) lub do opowiadania rzeczywistych wydarzeń. Szkicując rozwój noweli, Brešić sytuuje twórców na drugim planie, nie ma tu „portretowania” autorów, jest natomiast „portret noweli”. Pisarzy wyekspozuje mówiąc o powieści, z tym że systematyzacja rodzajowo-gatunkowa w przypadku twórcy realizującego się w kilku gatunkach nie pozwala oczywiście na zarysowanie całościowego obrazu autora, który czytelnik buduje z częściowych informacji.

Przedmiotem uwagi jest terminologiczna różnorodność i niejednoznaczność, autor wylicza jakimi określeniami zastępowane były/są terminy nowela (*pripovijest, povijest, pripovjetka, pričica, crtica*) i powieść (chorw. *roman – povijest, pripovijest, slika*). Niejednoznaczne są także granice między nowelą i powieścią. Świadomość teoretycznej niejednoznaczności czy „gatunkowego zmacenia” towarzyszy autorowi również w podrozdziałach dotyczących podróży (chorw. *putopis*), biografii czy autobiografii, a zatem gatunków obejmowanych wspólnym terminem wspomnienia. Trzeba jednak odnotować, że autor nie definiuje, czym jest np. nowela, opowiadanie, opowieść, szkic (*crtica*). Wszystkie krótkie formy prozatorskie omawia w podrozdziale *Novela*. W rozdziale poświęconym prozie często (w różnych podrozdziałach) nawiązuje do problemu relacji fikcji i prawdy oraz „opowiadania” (o) historii. Niekiedy poszerza zakres pojawiających się w każdym podrozdziale informacji na temat najstarszych europejskich realizacji gatunkowych, zarysu dziejów gatunku w Chorwacji czy towarzyszącej mu refleksji teoretycznoliterackiej o wiadomości dodatkowe. W części poświęconej relacjom z podróży autor skupia uwagę także na tekstach europejskich podróżników opisujących swoje doświadczenia z pobytu na terytoriach Chorwacji i Bośni. Za gatunki szczególnie istotne dla XIX wieku uznaje podróż i biografię, natomiast za marginalne – autobiografię, pamiętnik, esej i felieton.

Kolejne rozdziały Brešić poświęca formom i instytucjom okołoliterackim, których rozkwit także przypada na wiek XIX i z którymi literatura pozostaje w ścisłych relacjach. „[N]ovija [je] hrvatska književnost najvećim dijelom poslijedica novoga medija u kojemu je i odnjegovana” (s. 260). Zanim pojawiły się media drukowane w języku chorwackim, w Dalmacji funkcjonowały pisma włoskojęzyczne, a w Zagrzebiu – niemieckojęzyczne. Jednak, jak przekonuje badacz, to działającym od XIX wieku gazetom i czasopismom narodowym swój rozwój zawdzięczają krytyka i polemika, a nawet historiografia literacka, gdyż właśnie na łamach czasopism odrodzeniowych ukazywały się pierwsze krytyczne, polemiczne i przeglądowe artykuły. Na marginesie można dodać, że w *Słowniku literatury polskiej XIX wieku* brak haseł polemika i historiografia. Brešić przypomina, że pierwsza stała rubryka krytycznoliteracka prowadzona była przez Stanka Vraza w założonym przez niego w 1842 roku periodyku „Kolo”. Czasopisma odgrywały fundamentalną rolę w aktywności pozachorwackich ośrodków chorwackiej moderny (Wiedeń, Praga, Paryż), na łamach czasopism odbywały się słynne modernistyczne polemiki Starych i Młodych oraz Antuna Gustava Matoša i Milana Marjanovicia *Artizam i realizam* 1911 – szczytowe osiągnięcie tego gatunku. Mimo że teksty publikowane w ramach wymienionych „sporów” definiuje jako polemiki, Brešić proponuje ich omówienie w ramach rozdziału poświęcone-

go krytyce. Decydując się na odrębną prezentację dziejów obu form, wiele miejsca poświęca ich bliskości formalnej, co – po raz kolejny – pokazuje, przed jakim wyzwaniem stanął badacz zmuszony do wyraźnych podziałów gatunkowych. Za podstawową różnicę między krytyką a polemiką uznaje bezkompromisowość polemiki i argumenty *ad personam* a nie *ad rem*. Jednak to polemikę nazywa generatorem wszystkich ważnych zmian w zakresie poetyk i światopoglądów ważniejszych pisarzy, którzy jednocześnie byli wiodącymi polemistami.

Autorowi monografii wyraźnie towarzyszyło pragnienie prezentacji literackich artefaktów w ich wielorakim uwikłaniu społecznym, instytucjonalnym i nadawczo-odbiorczym. Odrębne rozdziały poświęca zatem nie tylko krytyce i polemice literackiej, ale także „instytucjom pośredniczącym” – historiografii (rozdział 6), tłumaczom (rozdział 9), wydawcom, księgarzom i samym odbiorcom (rozdział 10 *Nakladništvo, knjižarstvo i čitatelji*). Wiek XIX rzeczywiście można nazwać okresem rozkwitu różnorodnych form organizacji życia literackiego, artystycznego, naukowego a także gospodarczego. To wówczas założyła się do dziś instytucja: Matica ilirska (obecnie Matica hrvatska) 1842, Hrvatsko narodno kazalište 1860, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (obecnie HAZU) 1862, Društvo sv. Jeronima 1868, Sveučilište 1874, Sveučilišna biblioteka 1875, Društvo hrvatskih književnika 1900, Hrvatsko novinarsko društvo 1910.

Europski pisci i prevoditelji to rozdział częściowo rekapitulacyjny, przypominający ważnych (zwłaszcza w kontekście chorwackim) pisarzy europejskich i dominujące w poszczególnych okresach kręgi wpływów, mówi o kontaktach kulturalnych oraz indywidualnych preferencjach tłumaczy, które w konsekwencji kształtowały obraz chorwackiej literatury. Uwagę przykuwają informacje o charakterze ówczesnych „tłumaczeń”, które trafniej byłoby nazywać adaptacjami. Teksty obce dostosowywano bowiem do aktualnych potrzeb, celów społecznych i możliwości percepcyjnych (s. 297). Tłumaczami – pisze Brešić – najpierw najczęściej byli chorwaccy pisarze (ze względu na polityczno-administracyjne uwarunkowania co najmniej dwujęzyczni), później filolodzy-komparatyści, którym przeznacza na tyle dużo miejsca, że tytuł rozdziału z powodzeniem można by poszerzyć o termin komparatyści.

Ciekawy, zamykający rozdział *Nakladništvo, knjižarstvo i čitatelji* jest miejscem, w którym najmocniej wybrzmiały socjologiczne akcenty syntezy, obecne w całej rozprawie Vinca Brešicia. Janusz Sławiński pisał: „po terenie socjologii form literackich porusza się ten, kogo interesuje społeczne zakorzenienie możliwości, reguł, środków i sposobów literackiego komunikowania” (Sławiński 1998: 50). Prezentując rozwój dziewiętnastowiecznego chorwackiego drukarstwa, księgarstwa, introligatorstwa, wysokość nakładów, ścieżki dystrybucji, reklamy, sposoby pozyskiwania funduszy na druk, zwłaszcza system przedpłat i zmagania z ogólnym niedostatkiem finansowym pisarzy, wydawców i czytelników, dochodzi także do kwestii wykształcenia (z jednej strony wysoki stopień analfabetyzmu wśród ludu, a z drugiej wynarodowiona inteligencja) i możliwości percepcyjnych oraz gustów chorwackich odbiorców. Autora interesują geneza form literackich, społeczne uwarunkowania systemu komunikacji literackiej, instytucje literackie, przemiany literatury będące rezultatem szeroko rozumianych zmian publicznych. Realizuje zatem nurt socjologii literackiej badający mechanizmy życia literackiego, a więc społeczne warunki towarzyszące powstawaniu, rozpowszechnianiu i odbiorowi dzieł literackich (role społeczne twórców, struktura publiczności literackiej, działalność instytucji rozpowszechniających, formy me-

cenatu, polityka wydawnicza i jej związek z warunkami rynku czytelniczego, formy dostępu do książki; Sławiński 1989: 261). Perspektywa komunikacyjna w odniesieniu do chorwackiej literatury dziewiętnastowiecznej, nakierowanej na konkretne cele narodowe, społeczne i polityczne jest jak najbardziej trafna, może nawet nieunikniona. Polityka kulturalna oraz środki, sposoby, instytucje literackiej komunikacji i jej uwarunkowania przez sferę aktualnego życia społecznego musiały spotkać się z zainteresowaniem badacza.

Historycznoliteracka propozycja Vinka Brešicia to opracowanie niezbędne dla literaturoznawcy, jednak jej język, pozbawiony nadmiernego terminologicznego obciążenia i naukowego hermetyzmu, oraz wprowadzenie do narracji szerokich kontekstów społecznych – czyni z tej historii literatury pozycję przystępną dla szerszego grona czytelników, a nawet zajmującą opowieść nie tylko o dziejach literatury, lecz także o dziewiętnastowiecznej Chorwacji. Ze względu na rozbudowane partie historyczno-genologiczne *Literatura chorwacka XIX wieku* przekształca się także w rodzaj przeglądu chorwackiej literatury od jej początków do 1914 roku. To wielka wartość publikacji. Imponująca jest także wizualna strona monografii wydanej na kredowym papierze i zawierającej kilkaset ilustracji. I jeszcze jedna uwaga na koniec dla wszystkich polskich kroatystów, którzy zamierzaliby przetransportować tę książkę do kraju samolotem – waży ona ponad dwa kilogramy.

Bibliografia

- Barac A., 1964, *Hrvatska književnost*, t. I (*Književnost ilirizma*), Zagreb.
- Coha S., 2007, *Od Velike Ilirije do „Lijepe naše” H(o)rvatske domovine: oblikovanje nacionalnoga identiteta u programskim tekstovima preporodnoga razdoblja*, „Umjetnost riječi” nr 51, 3/4, s. 265–295.
- Flaker A., 1976, *Stilske formacije*, Zagreb.
- Frangeš I., 1987, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb – Ljubljana.
- Franičević M., 1974, *Razdoblje renesansne književnosti*, [w:] M. Franičević, F. Švelec, R. Bogišić, *Povijest hrvatske književnosti*, t. 3, Zagreb.
- Jelčić, D., 2004, *Povijest hrvatske književnosti*, wyd. 2 poszerzone, Zagreb.
- Kombol M., 1945, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb.
- Lončarević V., 2016, *Je li hrvatski književni modernizam bio antikatolički usmjeren? Jedan idejni vidik polemike između „starih” i „mladih” u hrvatskoj književnosti na prijelazu iz 19. u 20. st.*, „Poznańskie Studia Slawistyczne”, nr 10/2016 (w druku).
- Prosperov Novak S., 2004, *Povijest hrvatske književnosti*, t. 1–4, Split.
- Protrka M., 2008, *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*, Zagreb.
- Kostkiewiczowa T., (red.), 1991, *Słownik literatury polskiej oświecenia*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Bachórz J., Kowalczykowa A., 1994, *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Sławiński J., 1998, *Dzielo – język – tradycja*, Kraków.
- Sławiński J., (red), 1989, *Słownik terminów literackich*, Wrocław – Warszawa – Kraków Gdańsk – Łódź.
- Šicel M., 2004, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*, t. I: *Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoe (1750. do 1881.)*, Zagreb.
- Šicel M., 2005, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*, t. II: *Realizam*, Zagreb.

Šicel M., 2005, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*, t. III: *Moderna*, Zagreb.

Šicel M., 2007, *Povijesti hrvatske književnosti XX. stoljeća*, t. IV: *Hrvatski ekspresionizam*, Zagreb.

Šicel M., 2009, *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća*, t. V: *Razdoblje sintetičkog realizma (1928.–1941.)*, Zagreb.

Živančević M, Frangeš I, 1975, *Ilirizam. Realizam. Povijest hrvatske književnosti*, t. 4, Zagreb.